

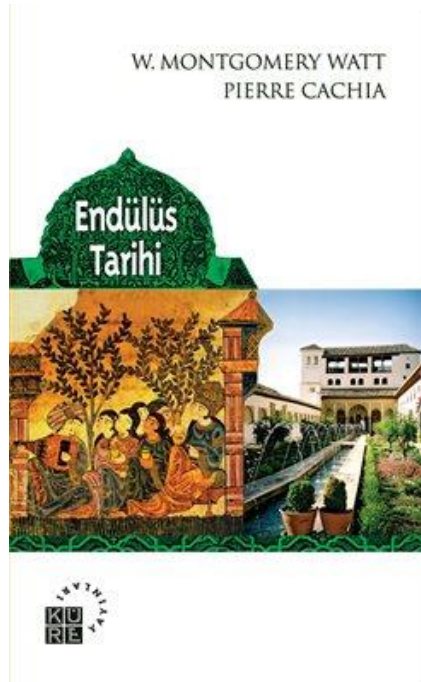
KİTAP TANITIMI

W. Montgomery Watt & Pierre Cachia, *Endülüsn Tarihi*, çev. Ersin Adıgüzel & Qiyas Şükürov, İstanbul: Küre Yayınları, 2011, 197 s.

İLHAN ZENGİN*

Kitabın birinci baskısı Mayıs 2011’de Küre Yayınları’ndan çıkmıştır. Kitabın dış kapağında iç içe geçmiş üç resimden oluşturulmuş cami silüetini andıran bir birleşik resim vardır. Bunlardan biri Elhamra Sarayı’ndan alınmış ve kubbe şeklinde çini bir resim ve alt kısmın solunda ud benzeri saz çalan bir sanatkar ile onu dinleyen, ellerinde kadeh tutan dinleyicilerden oluşan bir minyatür; diğeri ise Elhamra Sarayı’nın havuzlu bahçesine ait bir resimdir. 197 sayfadan oluşan kitap önsöz kısmından hariç on bir bölüm, bibliyografya ile dizinden müteşekkildir.

İç kapak kısmından sonraki sayfada kitaba ait bilgiler (künye) ile iki yazarın kısa özgeçmişleri bir arada verilmiştir (s.4). W. Montgomery Watt (1909-2006) yetkin bir oryantalist olarak İslam tarihi, felsefesi, siyasi düşüncesi ve Müslüman-Hıristiyan ilişkileri hakkında birçok eser vermiştir. Hazreti Peygamber’in (SAS) Mekke ha-

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Öğrencisi

yatı (1953) ve Medine hayatı (1956) ile ilgili iki kitabı özellikle önemlidir. Kitaptaki edebiyat ile ilgili bölümlerin yazarı olan Pierre Cachia, Arap ve Mısır edebiyatı ile ilgili çalışmalar yapmaktadır.

W. Montgomery Watt tarafından yazılan önsöz kısmında kitabın yazılış amacını “öncelikle konuyla ilgili az bilgisi olan veya hiçbir ön bilgisi olmayan eğitilmiş okura hitap etmekle birlikte, üniversite öğrencileri ve konuyla daha uzmanca ilgilenen kişiler için de değerli olabilir” şeklinde açıklamıştır. Bir sayfa tutan “Önsöz”den (s.5) sonra iki sayfa “İçindekiler” kısmı (s.6-7) ve bir sayfalık “Resim ve Harita Listesi” (s.8) bulunmaktadır.

“Giriş: Müslüman İspanya’ya Duyulan İlgi” adlı kitabın giriş bölümü iki sayfadan oluşmaktadır (s.9-10). Bu bölümde Müslüman İspanya’nın üstün bir medeniyete sahip olduğu, Pirenelerin kuzeyinde yaşayan Hıristiyan Avrupa’nın kültürel olarak geriliği belirtilmektedir. “Hristiyan Avrupa’nın yobaz yöneticilerinin aksine Müslümanlara ve Müslüman İspanya’ya tarafsızca yaklaşan buraların “daha bilgili sakinleri” Pirene dağlarının güneyinde yaşanan daha üstün bir medeniyetin varlığından haberdar olmuşlar, buradaki insanların (Avrupa Ortaçağı yaşarken) maddi zenginlik içinde müzik ve şiirin verdiği hazla yaşadıklarını anlamalarından sonra bu yüksek medeniyetten kabiliyetleri nispetinde alabildikleri ile kendi medeniyetlerinin yeniden inşasında yararlanmaya çalıştılar” (s.9) sözleri ile yazar Avrupa’nın maddi ve manevi ilerlemesinde Endülüs’ün katkısı ile kültürel etkileşimini vurgulayarak kitabın geri kalan kısımlarında nasıl bir yol izleneceğinin ipuçlarını vermiştir.

Müslüman İspanya sıradan tarihçilerin bile ilgisini bir hayli çekmektedir. Avrupa kültürüne Müslüman etkisi buradan girmiş, hem maddi hem de manevi olarak birçok eserler bırakmıştır. “Avrupalı ve Amerikalı tarihçi kimliğinin oluşmasına da katkısı olmuştur. Bunun için Müslüman İspanya üç ana başlık altında incelenmeyi hak etmektedir. Birincisi, Müslüman İspanya’nın kendisinin incelenmesi gereğidir. Bunu yaparken bu yüksek medeniyet ve devletin ihtişamının kaynaklarını, geride bıraktığı maddi, manevi, edebi, ilmi birikimin niteliğini, bu uygarlığın Avrupa’ya geçişini ve burada yaptığı medeniyet sıçramalarındaki katkıları detaylı incelemeleri hak eden diğer konulardır.

İkinci olarak, Müslüman İspanya'nın bir parçası olduğu İslam Âlemine katkılarının araştırılması gerekmektedir. İslam Dünyası ile etkileşimi nasıl olmuştu. Karşılıklı mı? Yoksa Tek taraflı mı? İspanya'ya etkileri ve İber Yarımadası'ndaki iklim ve coğrafyadan nasıl etkilendiği, Cezayir, Fas gibi kuzey Afrika bölgeleri ile ilişkilerinin mahiyeti de incelemeyi hak etmektedir.

Üçüncü olarak, Müslüman İspanya'nın Avrupalı komşuları ile ilişkilerinin durumu önemlidir. Burada önemle üzerinde durulması gereken konular vardır. Bunlardan ilki Müslüman İspanya Hıristiyan Avrupa'ya ne kazandırmıştır. Nasıl etkilemiş ve bu etkiler Avrupa'yı nasıl şekillendirmiştir. Diğer bir konu da Müslümanların Endülüs'ten Avrupa'ya karşı giriştikleri cihadın cevabı niteliğindeki Haçlı Seferleri'nin ve bunun devamı niteliğindeki Reconquista'nın modern İspanya'nın şekillenmesindeki rolüdür.

Birinci bölümde (İslam Fethi) Fetih olgusu ve Arap genişleme siyaseti hakkında malumat verilmektedir. Kitap her ne kadar Endülüs hakkında olsa da gelişmeleri anlamak için İslam'ın genişleme siyaseti ve bunun arkasında yatan temel saikler belirtilerek neden İspanya'ya İslam akınları yapılması gereği üzerinden okuyucuya daha derin bir bakış açısı verilme gayreti vardır (s.11-14). Araplar ve İslam fetihleri hakkında bilgiler verilmesinin yanında o günkü İspanya'nın siyasi, iktisadi, dini ve sosyal yapısı hakkında da bazı malumatlar verilmiştir (s.15-18). Fetih öncesi yapılan hazırlıklar ile Sebte Kontu Julian'ın Müslümanlara yardım etmesi ve Vizigot idaresinden bıkan halk ile Yahudilerin Müslüman kuvvetlerin yanında yer almalarının sebepleri bu bölümde değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde (Şam Hilafetinin Eyaleti), "Endülüs" isminin nereden geldiği, vali atamalarının nasıl yapıldığı, bu sisteme yeni katılımların sebep olduğu sorunlar hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Asabiye ve Mevali uygulamalarının yol açtığı sorunlar üzerinde durulmuştur. Endülüs'ün İfrikiyye ile bağlantısı ve Endülüs'teki şehirler hakkında kısa bilgilerin yanında, İslam fetihlerinin Frankların topraklarında yapılan Poitiers (Tours) savaşı ile durduğu, bu savaşın önemi ve sonuçları hakkında detaylı sayılabilecek bilgiler verilmektedir. Buna ilave olarak İspanya'daki İslam ordularının ilerleyişinin durması, Müslümanların

yenilmesinin sebepleri ve iç sorunlar üzerinde de durulmaktadır. Berberilerin ikincil konuma itilmelerinin sonucu oluşan huzursuzluklar, Arap asabiyesinin ve dolayısıyla Emevi asabiyesinin İslam Devleti'ndeki olumsuz rolü hakkında bazı açıklamalar yapılmaktadır.

Üçüncü bölüm (Bağımsız Emevi Emirliği), Emevi Emirliği'nin kuruluşu ve yıkılışına kadar geçen süredeki olaylara değinilmiş, bu dönemdeki yöneticilerin icraatları anlatılmıştır (s.35-41). Bu dönemde baştaki sultanlar: I. Abdurrahman (756-7889; I.Hişam (788-796), I.Hakem (796-822); II. Abdurrahman (822-852)'dir. Emirliğin kuruluş aşamasını oluşturan bu dört emir hakkında bilgi verilmesinin yanında, bu dönemde yapılan faaliyetler hakkında açıklamalar bulunmaktadır. Endülüs toplumsal yapısının şekillenmesi, eski (Kelbiler-Kayslılar) ve yeni (Belediyyun-Şamiyyun) mücadeleleri ve daha sonra Müvelledunlar ile Müstariplerin ortaya çıkması sonucu toplumun aldığı şekil üzerinde durulmuştur. İslam'ın yerli halk arasında yayılması ile yeni devletin ve toplumsal yapının oluşumu ve değişimi üzerinde durulmuştur. Huzur ve iktisadi gelişmedeki artışının getirdiği refah ortamının Endülüs'te yeni bir medeniyetin kuruluşundaki rolü anlatılmıştır. Bu dönemde mimari alandaki gelişmeyi örneklendirmek için Kurtuba Camii'nin içinden ve dışından örnek iki resim verilmiştir (S.39-40). İlerleyen sayfalarda Emevi yönetiminin maruz kaldığı sorunlar ile yıkılış sürecindeki olaylar aktarılmıştır (s.41-44). Bu dönemin yöneticileri ise I. Muhammed (852-886), el-Münzir (886-888), Abdullah (888-912)'dir. Üzerinde durulan konular özellikle 852 yılında II.Abdurrahman'ın ölümü ile devletin bir takım sıkıntılarla karşı karşıya gelmesi, toplumdaki gayrimemnun kesimleri istismar etmeye çalışan güçlerin ortaya çıkması sonucu huzursuzlukların görülmeye başlanmasıdır. Bu kesimlerin yaptığı bir takım faaliyet ve teşebbüsler hakkında bilgiler verilmiş, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in kaynaşması ile bu iki toplum arasındaki etkileşimin siyasal ilişkilere yansımaları üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde (Emevi Hilafetinin İhtişamı) III. Abdurrahman (912-961) ve II. El-Hakem (961-976) zamanında Endülüs'ün Altın Çağı olarak kabul edilen dönem hakkında geniş izahatlar ile iktisadi, sosyal, dini siyasi yapılar ve gelişmeler hakkında açıklamalar bulunmaktadır (s.45-64). Ibn Hafsun isyanı ve sınır bölgelerindeki ayrılıkçı hareketler

ile iki dış tehlikenin (Leon Krallığı ve Fatımi iktidarı) belirmesi siyasi olarak önemli olaylar olarak zikredilmektedir. Ayrıca İspanya'nın Fetih'i'nin tamamlanmadığı, bunun gerekçesini Müslümanların dağlık kuzey bölgesine yerleşmek istememeleri ve Hıristiyan krallıkların Endülüs'ün vasalları konumuna gelmeleri olarak zikretmektedir. Fatımi tehlikesi üzerinde durulmakta, Fatımilerin Endülüs'e ve kuzey Afrika'ya karşı nasıl bir tehlike arz ettikleri bu bölümde incelenmektedir.

Bu bölümde ayrıca III. Abdurrahman ve oğlu II. Hakem döneminde iktisadi kalkınmanın temel sebepleri üzerinde durulmaktadır. Tarıma verilen önemin yanında siyasi istikrarın iktisadi kalkınma ile tarımsal üretim artışına olumlu katkıları açıklanmaktadır. Pirinç, şeker kamışı, pamuk gibi tarımsal ürünlerin İspanya'ya ilk defa Müslümanlar tarafından getirilmiş olması da üzerinde durulan bir başka konudur. Şehirleşme ile şehirlerdeki tüccar ve zanaatkarların iktisadi kalkınmadaki rolleri konusunda da bilgiler verilmekte, Endülüs'te ticarete verilen önem belirtilmektedir. Tekstil, kürk, seramik ve inşaat sektörlerinin iktisadi gelişmedeki rolleri üzerinde durulmuştur.

Endülüs'teki sosyal ve dini hareketler konusunda bilgilerin kısıtlı olduğu belirtildikten sonra eldeki imkânlar nispetinde açıklamalara geçilmektedir. Berberiler hakkında bilgiler verilerek Araplar, Müstaribler, Müvelledler ve köleler ile ilgili malumat aktarılmaktadır. Bunun yanında Endülüs'ün idari yapısı, (Endülüs) Emevi Halifesi ile Abbasi Halifesi arasındaki ilişkiler, Hacibler (Mabeynci), İlim adamları ve Maliki mezhebi hakkında bilgiler aktarılmış, Müslüman-Hıristiyan ilişkileri hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Esere görsel zenginlik katmak için Ortaçağ İspanya'sında ana ticaret yolları ve ürünleri gösteren bir harita (s.51), Medinetü'z-Zehra Sarayı'nın ana girişi ile Kurtuba Camii'nin taş pencere kafesi ve dilimli kemerini gösteren iki resim (s.53) bu bölümde verilmiştir.

Beşinci bölümde (Emevi Döneminin Kültürel Kazanımları) Endülüs'ü Endülüs yapan ilim, edebiyat, şiir ve sanat alanlarında yapılan çalışmalar, bu kültürün kaynaklarının tetkiki üzerinde durulmuştur (s.67-86). Dini ve ilmi alanlardaki derinlik sonucunda dini ilimlerin gelişmesi ve buna bağlı olarak fıkıh ilminin ilerlemesi üzerinde durul-

muştur. Maliki mezhebinin Endülüs'deki gelişimi aktarıldıktan sonra, Adalet sistemi ile Fıkıh alanındaki terakkinin sebep olduğu ilmi seviyenin aldığı şekil üzerinden diğer İslam devletleri ve Hıristiyan Avrupa'nın bu dini ilimlerle etkileşimi üzerinde durulmuştur.

Entelektüel hayat hakkında bilgiler Şiir ve Edebiyat üzerinde durularak incelenmekte, kültürel geri plan *“Doğu ile İspanya arasında siyasi rekabet olmasına rağmen, o yine de kültürel kılavuz bulmak amacıyla yüzünü Doğu'ya çevirmişti”* (s.76) sözleriyle yerine teslim edilmektedir. *Mecaz ve Teşbih*'in sanatsal ve şiirsel anlatımdaki önemi örnekler verilerek açıklanmaktadır (s.78). Sanatsal gelişim ve mimari alandaki ilerlemeler anlatılmakta, Vizigot İspanyasının bu konudaki geriliği üzerinde durulduktan sonra *“Aslında Müslüman İspanya sanatı, uzun süre, taşıdığı tüm etkilerle Emevi Suriye sanatının izlerini sergilemekteydi”* (s.83) tespiti ile kültürel kökler belirtilmektedir.

Fatimiler'in Mağrib bölgesine doğru ilerleyişleri burada bulunan halkı ve ilim adamlarını da tedirgin etmiştir. Fatimi etkisinden kaçan ilim adamlarına Endülüs sahip çıkmış, onları himaye etmiştir. *“Bu dönemde Endülüs, Doğu'nun Sünni entelektüel geleneklerini kendi topraklarında tesis etmek için çok büyük gayretler sarf etmekteydi”*(s.85) cümlesi Endülüs'teki Bizans etkisi iddialarını geçersiz kılmaktadır.

Altıncı bölüm (Arap Hâkimiyetinin Yıkılışı) Amiriler Diktatörlüğü ve Hilafetin Çöküşü ile Mülükü't-Tevaif dönemleri hakkında bilgiler vermektedir (s.87-99). Endülüs'ün altın çağı diyebileceğimiz dönem 976 yılında II.Hişam'ın on bir yaşında tahta geçmesi ile çöküşe geçmiştir. Bu dönem artık Amiriler döneminin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir. İbn Ebi Amir hakkında bilgiler verilmekte, hızlı yükselişindeki entrika ve planlarından bahsedilip, siyasi duruşu anlatılmaktadır. İbn Ebi Amir'in inşa ettirmiş olduğu *“El Medinetü'z-Zahire”* adlı sarayı siyasi emellerinin tesisi için kullanması ve bu suretle iktidarı nasıl ele geçirdiği detaylandırılmaktadır.

Emirliğin çöküş nedenleri üzerinde durulmakta ve *Partikülarizm* olarak isimlendirilen olgu iki temel etken üzerinden açıklanmaktadır. Bunlardan ilki coğrafyadan kaynaklanan yani sıradağların birer doğal sınır çizdiği bölgelerin içinde kalan şehirler merkezi hükümetin zayıf

olduğu dönemlerde bağımsız hareket edebilmekteydi. İkincisi ise Endülüs toplumu tam homojen bir hal alamamıştı. Onuncu yüzyılın ortalarına doğru *Sakalibe* denilen kölelerin sayısının artması, kuzey Afrika'dan gelen Berberilerin tutumlarının daha önce gelen Berberiler ve Araplar ile farklılık göstermesi ayrışmayı hızlandırdı. Güçlü bir orta sınıfın yokluğu ise merkezi idarenin tam yerleşmesini önlüyordu.

Mülükü't-Tavaif Dönemi (1009-1091), merkezi otoritenin gücünü kaybetmesi ile ortaya hızlı bir şekilde çıkmıştır. Hilafet 1031 yılına kadar sürmüş dahi olsa, merkezi otorite gücünü kaybettiğinden küçük devletçikler daha önceden görünmeye başlamıştı. *“XI. Yüzyılın başlarında güney ve doğu kıyılarında yaklaşık otuz müstakil siyasi birim ortaya çıktı.”*(s.96). Bunların kendi aralarındaki mücadeleleri ve birbirlerine karşı üstünlük arayışları Kuzey Afrika'daki Murabıtların lideri Yusuf b. Taşfin'in Endülüs'e davet edilmesi ile sonuçlandı. Yusuf b. Taşfin'in Endülüs'e daveti, Hıristiyan İspanyollar ile yaptığı *Zelleka Savaşı* ve daha sonra da burada kalması için Maliki Fakihi'nin gösterdikleri gayretlerden bu bölümde bahsedilmiştir.

Yedinci bölüm (Berberi İmparatorluklar: Murabıtlar) Murabıtlar hakkında bilgiler içermektedir (101-107). 1085 tarihinde Tuleytula'nın Müslümanların elinden Hıristiyanların eline bir daha geri alnamayacak şekilde geçmesi ile Endülüs'teki küçük emirliklerin üzerlerine gelen tehlikeyi görmeleri, Murabıt güçlerinin Endülüs'e davet edilmelerine sebep olmuştu. Bu bölümde kısaca Murabıtlar hakkında bilgi verildikten sonra Endülüs'teki Murabıt idaresi anlatılmıştır. Murabıtların dini anlayış ve yaşayışları Endülüs Müslümanlarına göre daha kitabi ve takva dairesindeydi. Endülüslülerin dini inanışları ve yaşayışları şekli ve resmi çerçeveye daha yakındı. *“İspanya Müslümanları, ilk kez Murabıtlar döneminde dinlerinin ve dini toplumlarının ayırt edici bir yapıda olduğunun tam olarak farkına varmışlardı”*(s.106). Murabıtlar önceleri şiir ve edebiyata, ya da Endülüs'deki toplumsal yapıya karşı soğukluk duymuşlardı. Ancak zamanla Endülüs'de ki üstün medeniyet ve kültürü önce takdir daha sonra da taklit etmeye başlamaları bu bölümde üzerinde durulan konulardandır.

Sekizinci bölüm (Berberi İmparatorluklar: Muvahhidler) Muvahhidler dönemi hakkında bilgiler içermektedir (s.109-117). Bu bölüm üç

alt başlık altında incelenmiş ve ilk önce İbn Tumert ve Muvahhid hareketi hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Endülüs'e geçmeleri ve 1223 tarihine kadar burada hüküm süren beş yöneticinin dönemleri hakkında kısa bilgiler verilmekte ve İbn Tumert'in Mehdilik iddiası ile bunun Endülüs'teki yansımaları üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise Muvahhidlerin gerilemesi, Reconquista'nın gelişim süreci ile Gırnata Nasri Krallığı'nın ortaya çıkışı hakkında bilgiler verilmiştir.

Dokuzuncu bölüm (Siyasi Çöküş Döneminde Kültürel İhtişam) Endülüs'ün son dönemindeki kültürel gelişim ve bunun toplumdaki yansımaları üzerinedir. Endülüs'deki sarayların ihtişamı hakkında bilgiler verilmiş, El Hamra Sarayı'na ait resimler de konunun izahı için eklenmiştir (s.121, 133,134). Şiirdeki gelişmeler İbn Zeydun, İbn Ammar, İbn Hafese, İbn Hamdis gibi bu dönemin şairleri üzerinden anlatılmıştır. *“Endülüs şiirinin ana temaları tüm detayları ile düşünülmüş rehabet verici zevk arayışıdır”* tespiti ile şiirde ulaşılan nokta tasvir edilmiştir (s.122). İbn Hafese'ye ait bir dördlük Endülüs şiirine örnek olarak verilmiştir (s.23). İbn Hazm'ın *Güvercin Gerdanlığı* adlı eserinin şöhretine vurgu yapılması konunun izahı açısından kayda değerdir.

Nesir ve filolojideki gelişmeler üzerinde de durulmuştur. İلمي ilerlemeler üzerinde durulmuş, Arapça dil bilgisinin Endülüs'deki gelişmeleri anlatılmıştır. *“Diğer yerlerde olduğu gibi, Endülüs'te de Arap dilcileri Doğu'da yazılmış örnek eserlere şerhler yazmak suretiyle ortak bilgi havuzuna katkıda bulundular”* (s.129). Fethi bin Hakan, Cahız, İbn Bessam, Ebu'l-Abbas eş-Şerişi, Ebu't-Tair Muhammed et-Temimi es-Sarakusti el-Eşterkuni gibi nesir yazarlarından bahsedilmiştir. *“El-Maarri'nin Risaletü'l-Gufran adlı eserinin Dante'nin yazmış olduğu İlahi Komedyasının esasını oluşturmaktadır ve Dante eserini buradan esinlenerek yazmış olduğu izlenimi hayli fazladır”* görüşünün burada zikredilmesi ile Endülüs'ün Rönesans edebiyatına olan etkisi bir örnek üzerinden verilmiştir. Hikâye tarzında iki önemli eserden bahsedilmiştir. Birincisi Ebu Amir bin Şüheyd'in *Risaletü't-Tevabi ve'z-Zevabi*, ikincisi İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* adlı kitaplardır.

Dini ilimler ile tarih alanındaki gelişmeler yine bu bölümde üzerinde durulan konulardandır. Maliki mezhebinin etkisi ve el-Gazali ile *İhyau Ulumi'd-Din* adlı eserine olan muhalefetin sebepleri üzerinde de

durulmuştur. Önemli tarihçi olarak İbn Hayan zikredilmiş, ayrıca Tu-leytula kadısı Said'in dünya tarihiyle ilgili özet eseri *Tabakatü't-Umem* adlı eserinin yanında bibliyografya eserlerden bahsedilmiştir.

Felsefe ve Tasavvuf konularında yazılan eserler ve bu alandaki gelişmeler de anlatılmıştır. İbn Rüşd'ün Endülüs'teki felsefi gelişmedeki katkıları ve meşhur eseri *Tehafütü'l-Felasife* adlı eserinde felsefeyi savunması burada bahsi geçen konulardandır. İbn Rüşd ile birlikte felsefenin Müslüman İspanya'da zirveye ulaşması onun ölümünden sonra felsefenin gerilemesi ile Maliki fukahasının yeniden söz sahibi olması üzerinde durulmuştur.

Bu bölümde incelenen diğer bir konu da On birinci ve On ikinci yüzyıllardaki sanatsal gelişmelerdir. Bunlar arasında Sarakusta'da inşa edilen el-Caferiyye Sarayı, İşbiliye'deki Giralda kulesi zikredilmiştir. Murabıtlar ve Muvahhidler zamanında fazla bir sanatsal gelişmenin olmadığı özellikle belirtilmiştir.

Onuncu bölümde (Müslüman İspanya'nın Sonu) Gırnata Nasriler Hanedanlığı dönemi özellikleri anlatılmaktadır. Nasriler hanedanlığının kurulması, devletin sınırları, yaklaşık iki buçuk asır varlığını nasıl koruyabildiği, coğrafi özellikleri ve yıkılış sebepleri hakkında bilgiler verilmektedir. Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşayan Müslümanların durumu, bunların iktisadi ve ticari hayattaki önemleri üzerinde durulmuştur. Reconquista'nın başarıya ulaşması ile Gırnata sultanlığının tarih sahnesinden çekilmesi sonucu katı Katolik inanca sahip İspanyol Hıristiyanlarının Müslümanlara ve Yahudilere karşı uyguladıkları baskılar, din değiştirmeye zorlamalar, İslami kitapların yakılması, *Morisko* sorunu, sürgün olayları hakkında malumat bu bölümde verilmiştir.

Nasriler dönemi gerileme ve yıkılış süresini kapsamaktadır. Bu dönemde orijinal, özgün eserler fazla yazılmamış, daha çok çeviri eserler yazılmıştır. *Reconquista* zamanında doğunun üç büyük eseri Arapça'dan İspanyolca'ya çevrildi. Bunların birincisi *Kelile ve Dimne*, ikincisi *Sindbadname* ve *Sendebâr* isimli Hint asıllı öykü koleksiyonu olan Syntipas ve Budha'nın hayat hikâyesine dayanan *Barlaam* ve *Josaphat* idi. Müslüman halk ile Hıristiyan halk arasındaki etkileşim edebiyat, şiir, hikâye gibi sanatsal yapıtlarda karşılıklı etkileşime sebep olmuştur.

Kitapta bu durum “Endülüs edebiyatı, iki eşi olan muhacir bir aristokratın nesline benzemektedir: Bu eşlerden birisi aristokratla aynı ırk ve geçmişi paylaşıyordu; diğeri ise yerli bir cariye idi” (s.168) sözleri ile ifade edilmiştir.

On birinci bölüm (Müslüman İspanya'nın Önemi) İspanya'da Müslüman varlığı ve bu varlığın dünya mirasına katkıları hakkındadır (s.173-189). Araplar ve İslam topluluğu hakkında bilgiler verilir, Endülüs'ün de bu geniş İslam topluluğu ve medeniyetinin İslam topraklarının en batısında ve Avrupa kıtasındaki parçasında nasıl üstün bir medeniyet kurdukları üzerinde durulmakta, “Arap unsurunun XI. Yüzyıla kadar hâkim konumda olduğu, İslami unsurun ise tam etkisini sadece Murabitlar ve Muvahhidler döneminde gösterdiği” tezini savunmaktadır (s.175). İspanya'nın İslam öncesi Hıristiyan entelektüel kültürünün Endülüs kültürüne hiçbir katkısı bulunmamaktadır (s.176) sözleri ile bu durum açıklanmaktadır. Ancak XII. yüzyılın sonlarına doğru Aristo geleneğinin takipçisi İbn Rüşd'ün felsefi fikirleri, Ortaçağ Hıristiyan dünyasının en önemli felsefecisi olan Aziz Thomas Aquinas felsefesinin oluşumunda önemli katkısı olmuştur. Hıristiyan dünya için İslam bir rakip ve düşman olmasına rağmen üstün ve zengin maddi ve fikri kültür kaynağı olması sebebiyle hem hayranlık hem de nefret hislerini üzerine çekmekteydi.

Müslüman İspanya'nın büyüklüğü yetiştirmiş olduğu âlimler, bu âlimlerin üstün nitelikli eserleri, sanatkarların göz kamaştırıcı yapıtları, şairlerin insanı mest eden şiirlerinden gelmekteydi. “Endülüs hayatı, aslında insanlığın bütün deneyiminin üstün bir hâsılasıdır” (s.181) sözleri ile yazar Endülüs'ün ne manaya geldiğini de güzel bir şekilde ifade etmiştir.

Bibliyografya kısmında Endülüs tarihi ve kültürü hakkında dünya çapında tanınan ve söz sahibi olan ilim adamları ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir (s.183-189). Dizin kısmı da okuyucu ve araştırmacılar için kolaylık sağlamaktadır (s.191-197).

Tanıtımını yaptığımız Endülüs hakkında yazılmış derli toplu kitaplardan biri olan bu eser, her ne kadar nesnel olmaya çalışsa da, yazarlarının Hıristiyan kimliğinden dolayı zaman zaman Hıristiyan bakış açısı

sını önemseyen bir yaklaşıma da sahiptir. Bununla birlikte Endülüs kültür ve medeniyetinin üstünlüğü nesnel değerlendirmelerle kabul edilmektedir. Endülüs medeniyeti insanlığın bütün deneyiminin üstün bir hâsılası olması sebebiyle, Eserde bu üstün kültür ve medeniyetin dünya mirasına olan katkısının tartışmasız bir şekilde dünyayı değiştirdiği üzerinde durulmaktadır. Hıristiyan bakış açısına sahip insanların İslam Medeniyetini rakip olarak görmeleri ve Reconquista'nın başarıya ulaşması ile elde ettikleri zafer hislerinden dolayı İspanya'nın İslami geçmişini reddetmelerine rağmen, bu geçmişi bilen dikkatli gözler Endülüs'ün günümüzde İspanyol kültür, sanat ve mimarisini etkilemeye devam ettiğini görmekte zorlanmamaktadırlar.